

“เลียเขินเฮย ขแมร์กรอฮอม” (ลาก่อน เขมรแดง): เรื่องเล่าถึง ความทรงจำและชีวิตบนเส้นพรมแดน ในยุคโลกาภิวัตน์ของคนเขมรพลัดถิ่น¹

“Good - bye, Khmer Rouge!” : Oral Memory and
Borderer Life in Globalization of Khmer Diaspora

ศุภาวดี มนต์เนรมิต
Supawadee Monnararnit

บทคัดย่อ

บทความฉบับนี้ต้องการนำเสนอความเป็นพลวัตของพื้นที่ชายแดนอำเภอคลองใหญ่ จังหวัดตราด ที่ส่งผลต่อวิถีชีวิตของคนเขมรพลัดถิ่นที่ตัดสินใจจากดินแดนมาตุภูมิมาตั้งถิ่นฐานที่พื้นที่แห่งนี้ โดยใช้แนวคิดเรื่องคนพลัดถิ่น (diaspora) ของ Steven Vertovec and Robin Cohen (1999) มาเป็นกรอบทำความเข้าใจเรื่องราวคำบอกเล่าของคนเขมรพลัดถิ่นที่ได้จากเทคนิควิธีการศึกษาประวัติศาสตร์จากการบอกเล่า (oral history)

ผู้เขียน พบว่า คนเขมรพลัดถิ่นมีการปรับเปลี่ยนวิถีชีวิตให้กลมกลืนไปกับบริบทสังคม ชุมชนที่ตนอยู่อาศัย ไม่ว่าจะด้วยการรับวิถีปฏิบัติของผู้คนในสังคมมายึดถือปฏิบัติ การรับความเชื่อ ค่านิยม มายึดถือ แต่ในขณะเดียวกันพวกเขา/เธอก็มีได้ทั้งรากเหง้าของตน จิตสำนึกทางชาติพันธุ์ยังคงทำงานผ่านการยึดถือธรรมเนียมปฏิบัติเดิมของตน การสร้างความสัมพันธ์กับคนในประเทศเขมร ดังนั้น อัตลักษณ์ทางชาติพันธุ์ของคนเขมรพลัดถิ่นจึงลื่นไหลไปมาระหว่าง “ความเป็นไทย” และ “ความเป็นเขมร” ที่มีอาจแยกตัดขาดออกจากกันได้

คำสำคัญ คนพลัดถิ่น วิถีชีวิต คนเขมร ความสัมพันธ์ข้ามแดน เขมรแดง

¹ เนื้อหาในบทความนี้ผู้เขียนได้ปรับปรุงมาจากวิทยานิพนธ์เรื่องชีวิตและการต่อสู้ของเขมรพลัดถิ่น. (2551). สาขาสังคมวิทยา คณะสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.

๓

ที่มา : ภาพหุ่นจำลองการอพยพของคนเขมรในพิพิธภัณฑ์เฉลิมพระเกียรติสมเด็จพระนางเจ้าพระบรมราชินีนาถสถานียาศาสภากาชาดไทย หรือศาลาราชการณีย์ จังหวัดตราด
ถ่ายเมื่อ วันที่ 6 กุมภาพันธ์ 2552

Abstract

This article is aimed at demonstrating the everyday life of the Khmer Diaspora in Thailand. To avoid the Khmer Rouge regime, the Khmer Diaspora fled across the Thai-Khmer border to Klong Yai district, Trat province in Thailand. They tried to adopt Thai spiritual beliefs and traditions in order to assimilate into Thai society. At the same time, they also maintained their relationships across the border and their Khmer traditional culture.

Keywords: diaspora, everyday life, Khmer, relationships across the border, Khmer Rouge

บทนำ

“ทหารมันโหดมาก ยังสงสารเด็กคนนั้นอยู่เลย เด็กแอบขุดหัวมัน ทหารมันก็บอกว่า ถ้าขุดออกมาได้จะให้กินแต่ถ้าไม่ได้จะโดนทำโทษ แต่เด็กขุดไม่ได้ หัวมันมันใหญ่ ทหารมันเลยจับไปมัดกับโคนต้นมะม่วง แล้วมัดแดงทั้งนั้น มดมันก็กัด มัดไว้ 2 ชั่วโมงก็เอาออก ตกกลางคืนเด็กก็ไข้ขึ้น มดแดงตัวใหญ่ๆ ทั้งนั้น มันคงอีกเสบ พอ 2 วัน เท่านั้นแหละเด็กก็ตาย...” คำบอกเล่าอันเป็นเพียงเศษเสี้ยวหนึ่งที่สร้างความหวาดกลัวให้กับลุงบุญ² ชายวัย 44 ปี ที่อพยพหนีออกจากประเทศเขมร อันเป็นบ้านเกิดของตน สะท้อนความทรงจำอันเลวร้าย

ภายหลังจากนายพล พต และพรรคพวกที่ถูกเรียกว่า “เขมรแดง” โค่นล้มอำนาจรัฐบาลของนายลอน นอล ลงในช่วงปี พ.ศ. 2518 การปกครองแบบคอมมิวนิสต์ก็แผ่ซ่านไปทั่วประเทศเขมร และได้สร้างความหวาดกลัวให้กับกลุ่มคนเขมรที่ถูกเรียกว่า “ประชาชนใหม่” ที่ถูกเกณฑ์ไปใช้แรงงานทำเกษตรกรรมอย่างหนักในชนบทและถูกสังหารตายเป็นจำนวนมาก ต่อมาในปี พ.ศ. 2522 การปกครองนี้ก็สิ้นสุดลง จากการโจมตีของกองทัพประเทศเวียดนาม (ริบตี บัวคำศรี, 2547 : 78 - 107) ความหวาดกลัวจากเหตุการณ์การเปลี่ยนแปลงการปกครองนี้ส่งผลโดยตรงต่อการอพยพของผู้คนในประเทศเขมรสู่ประเทศไทย โดยเฉพาะพื้นที่ชายแดนอำเภอคลองใหญ่ จังหวัดตราด พื้นที่ที่คนกลุ่มนี้ตัดสินใจ

² ชื่อของกลุ่มตัวอย่างทุกคนในบทความนี้เป็นชื่อที่ผู้เขียนสมมุติขึ้น

เข้ามาตั้งรกรากอยู่อาศัยและกลายมาเป็นคนพลัดถิ่นในประเทศไทย

เนื้อหาหลักของบทความนี้ต้องการนำเสนอเรื่องราวชีวิตของคนเขมรพลัดถิ่นจำนวน 13 คน ที่พยายามสลัดความทรงจำอันเจ็บปวดจาก “เขมรแดง” อพยพข้ามแดนมาตั้งรกรากอาศัยอยู่ในพื้นที่ชายแดนอำเภอคลองใหญ่ จังหวัดตราดของประเทศไทยว่า พวกเขา/เธอ ดำรงชีวิตอยู่ในดินแดนพักพิงอย่างไร โดยผู้เขียนได้เลือกใช้แนวคิดคนพลัดถิ่น (diaspora) ของ Steven Vertovec and Robin Cohen (1999) เป็นกรอบในการนำเสนอ

Steven Vertovec and Robin Cohen (1999) ได้เสนอแนวคิดคนพลัดถิ่นไว้ 3 มิติ มิติแรก คือ การให้ความสนใจคนพลัดถิ่นในฐานะที่เป็นผู้มีจิตสำนึกร่วมกันภายในกลุ่มคนพลัดถิ่น (Diaspora as Type of Consciousness) มิติที่สองให้ ความสนใจอัตลักษณ์ทางวัฒนธรรมของคนพลัดถิ่น อันเกิดจากกระบวนการผลิต และการผลิตซ้ำทางวัฒนธรรม (Diaspora as Mode of Cultural Production) และมิติที่สาม มองว่าคนพลัดถิ่นเป็นผู้ที่มีวิถีชีวิต รูปแบบความสัมพันธ์ทางสังคมเฉพาะ (diaspora as Social Form) (Steven Vertovec and Robin Cohen, eds., 1999 อ้างถึงใน รัตนา โตสกุล, 2552 : 223 - 227) “คนพลัดถิ่น” จึงมีนัยทางการเมือง เศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรมรวมเข้าไว้ด้วยกัน การศึกษาถึงวิถีชีวิตประจำวันของคนเขมรพลัดถิ่นหลังจากที่เข้ามาอยู่อาศัยในประเทศไทย รวมทั้งการเผชิญปัญหา การหาทางออกของคนเขมรพลัดถิ่น โดยใช้แนวคิดดังกล่าว เป็นกรอบในการตอบคำถาม เพื่อให้คำอธิบายว่าคนเขมรพลัดถิ่นคือใคร มีรูปแบบวิถีชีวิตอย่างไรและยังช่วยทำให้เห็นว่ามิติใดสามารถนิยามคนเขมรพลัดถิ่นได้ดีที่สุด

สำหรับเรื่องราวชีวิตของคนเขมรพลัดถิ่นที่อาศัยอยู่ในชุมชนป่าชายเลน³ และชุมชนปลาใหญ่ ชุมชนที่อยู่ในอาณาเขตของหมู่บ้านต้นมะพร้าว อำเภอคลองใหญ่⁴ ในบทความนี้ แบ่งออกเป็น 2 หัวข้อ คือ 1) นำเสนอถึงวิวัฒนาการ การเปลี่ยนแปลงของพื้นที่ชายแดนอำเภอคลองใหญ่จนกลายมาเป็น “บ้านใหม่”

³ ชื่อชุมชนและหมู่บ้านที่ใช้ในครั้งนี้เป็นชื่อที่ผู้เขียนสมมุติขึ้น

⁴ สาเหตุที่ผู้เขียนเลือกคนเขมรพลัดถิ่นใน 2 ชุมชนนั้นเป็นไปตามเงื่อนไขความสามารถในการเข้าถึงกลุ่มตัวอย่าง

ของคนเขมรพลัดถิ่น 2) นำเสนอเกี่ยวกับจิตสำนึกร่วมและอัตลักษณ์ทางชาติพันธุ์ของคนเขมรพลัดถิ่น

1. ลักษณะพื้นที่และประวัติศาสตร์ของพื้นที่ชายแดนอำเภอคลองใหญ่ “บ้านใหม่” ของคนเขมรพลัดถิ่น

อำเภอคลองใหญ่ เป็นพื้นที่ชายแดนทางภาคตะวันออกของไทยมีพรมแดนติดต่อกับจังหวัดเกาะกง ประเทศเขมร ทางทิศตะวันออกของอำเภอมีพรมแดนติดกับประเทศเขมรเป็นแนวยาวจากทิศเหนือสู่ทิศใต้ โดยมีเทือกเขาบรรทัดทอดยาวแบ่งเขตแดนของสองประเทศออกจากกัน ทางทิศตะวันตกถูกขนานขวางด้วยทะเลอ่าวไทย การที่อาณาเขตพื้นดินของอำเภอคลองใหญ่มีจำกัด ชุมชนต่างๆ จึงตั้งอยู่บริเวณที่ราบชายฝั่งทะเล ชุมชนป่าชายเลนและชุมชนปลาใหญ่ต่างก็เป็นชุมชนที่ตั้งอยู่บริเวณชายฝั่งทะเลอันอุดมไปด้วยทรัพยากรทางทะเลและพืชพรรณนานาชนิด ดังภาพที่ 1 และ 2

ภาพที่ 1 ที่ตั้งของอำเภอคลองใหญ่
ที่มา : <http://earth.google.com/intl/en/>

ภาพที่ 2 ที่ตั้งชุมชนป่าชายเลนและชุมชนปลาใหญ่
ที่มา : <http://earth.google.com/intl/en/>

- **อำเภอลองใหญ่ในฐานะพื้นที่รองรับผู้อพยพ**

ก่อนปี พ.ศ. 2522 พื้นที่ส่วนใหญ่ของอำเภอลองใหญ่เต็มไปด้วยป่าไม้ ผู้คนอาศัยอยู่อย่างกระจัดกระจายกันตามแนวชายฝั่งทะเล ด้วยความอุดมสมบูรณ์ของทรัพยากรทางทะเลอาชีพประมงจึงเป็นอาชีพหลักของผู้คนที่นี่ โดยย่านที่เจริญที่สุดคือ บริเวณท่าเรือประจำอำเภอที่เป็นแหล่งรับซื้อ - ขายปลาที่ใหญ่ที่สุดในขณะนั้น (ลุงปลาเจ้าของเรือประมง, สัมภาษณ์) ซึ่งปัจจุบันท่าเรือนี้ตั้งอยู่ในชุมชนปลาใหญ่

ผู้คนบนพื้นที่ชายแดนอำเภอลองใหญ่เริ่มหนาแน่นขึ้นในช่วงปี พ.ศ. 2447 ภายหลังจากประเทศไทยเสียดินแดนเกาะกงให้กับประเทศฝรั่งเศสที่ปกครองประเทศเขมรอยู่ในขณะนั้น ผู้คนจากเกาะกงก็ค่อยๆ ทอยอพยพเข้ามาในพื้นที่ชายแดนแห่งนี้ ที่ดินว่างเปล่าค่อยๆ ถูกแผ้วถางเป็นที่อยู่อาศัย แม้ว่าพรมแดนรัฐ - ชาติจะถูกขีดเส้นแบ่งอย่างชัดเจน แต่ความสัมพันธ์ระหว่างผู้คนทั้งสองดินแดนยังคงดำรงอยู่ผ่านเครือข่ายญาติพี่น้องและการค้า โดยเฉพาะความสัมพันธ์ทางเครือญาติ คนที่อพยพมาก่อนจะให้ความช่วยเหลือญาติพี่น้องที่อยู่ในประเทศเขมรให้อพยพเข้ามาในอำเภอลองใหญ่ช่วงที่ “เขมรแดง” แผ่อำนาจปกครองประเทศเขมร (พ.ศ. 2518 - 2522) (รุ่งมณี เมฆโสภณ, 2551 : 127 - 129)

“โอ๊ย ถ้าไม่หนี ก็ตายนะสิ ตอนนั้น มีคนหมู่บ้านข้างๆ โดนจับไปฆ่า ...”
ยายแดงกล่าว

“ทำงานซ้าก็โดนตี หยุคทำไม่ได้ ต้องทำไปห้ามพูดห้ามบ่นอะไร” ป้ากุงกล่าว
“มันแยตรงปวย อดอยาก ไม่มียารักษา คนก็ตาย” คำบอกเล่าของลุงสาย
“มันไล่ออกจากบ้านมาอยู่รวมกัน ให้ไปทำนา ทำไร่ให้มัน เสื้อผ้าสีๆ ไม่มีอะสีด้าเหมือนกันหมด แจกให้ที่ซุด สองซุดเอง ไม่ได้มานอนดูทีวีอย่างนี้ ทำงานทั้งวันๆ” ลุงจากกล่าว

เรื่องเล่าที่แสดงถึงความหวาดกลัว ความอดอยาก และความทรงจำที่เจ็บปวดจากการปกครองของนายพล พต กลายเป็นคำอธิบายที่มาของแรงผลักดันให้คนเขมรอพยพออกจากดินแดนมาตุภูมิและเข้ามาในประเทศไทย โดยได้รับความ

ช่วยเหลือจากญาติ หรือเพื่อน ที่อพยพเข้ามาอยู่ก่อนและความอุดมสมบูรณ์ทางทรัพยากรทางธรรมชาติช่วยทำให้คนเขมรพลัดถิ่นตัดสินใจตั้งรกรากอยู่ในพื้นที่ชายแดนอำเภอคลองใหญ่

- สถานภาพของคนเขมรพลัดถิ่นภายใต้การจัดการของรัฐไทย

หลังจากการปกครองของ “เขมรแดง” สิ้นสุดลงในปี พ.ศ. 2522 เมื่อกองทัพผสมเวียดนามโค่นล้มอำนาจลง (สุวรรณ กิขุนทด, 2541 : 184) หรือที่เรียกเหตุการณ์นี้ว่า “เขมรแดงแตก” พื้นที่ชายแดนอำเภอคลองใหญ่กลายเป็นพื้นที่รองรับผู้อพยพชาวเขมร ศูนย์ช่วยเหลือผู้อพยพถูกสร้างขึ้นในอำเภอคลองใหญ่ถึง 2 ศูนย์ สภากาชาดไทยและหน่วยงานจากต่างประเทศต่างระดมเข้ามาให้ความช่วยเหลือกับผู้อพยพที่ได้กลายเป็นคนตัวเล็กๆ ที่น่าสงสาร แพทย์ พยาบาล เจ้าหน้าที่ ทั้งชาวไทยและชาวต่างประเทศจำนวนมากต่างเข้ามาช่วยเหลือผู้อพยพองค์การสหประชาชาติยังเป็นหัวเรือใหญ่ในการช่วยเหลือผู้อพยพบางส่วนให้ลี้ภัยไปยังประเทศที่สาม พื้นที่ชายแดนคลองใหญ่ในมิติทางประวัติศาสตร์จึงเป็นพื้นที่ที่มีความยืดหยุ่น และมีความหลากหลายทางชาติพันธุ์

แม้ว่า “เขมรแดง” จะหมดอำนาจลง แต่สภาพเศรษฐกิจตกต่ำในปี พ.ศ. 2522 อันเป็นผลสืบเนื่องมาจากสงครามทำให้ผู้คนในประเทศเขมรประสบกับความยากจน รวมทั้งความทรงจำที่เจ็บปวดจาก “เขมรแดง” ทำให้คนเขมรที่อพยพเข้ามาในอำเภอคลองใหญ่ตัดสินใจและพยายามอยู่อาศัยในพื้นที่นี้เป็นการถาวร คนเหล่านี้จึงกลายมาเป็นคนเขมรพลัดถิ่นในประเทศไทย

รัฐไทยเข้ามาจัดการคนเขมรพลัดถิ่นด้วยการให้ความเป็นพลเมืองที่แตกต่างกัน โดยแบ่งออกเป็น 2 กลุ่ม ตามระยะเวลาการเดินทางเข้ามาในประเทศไทย คือ 1) กลุ่มผู้ที่อพยพเข้ามาในพื้นที่คลองใหญ่ก่อนวันที่ 15 พฤศจิกายน พ.ศ. 2520 และ 2) กลุ่มผู้ที่อพยพมาหลังวันที่ 15 พฤศจิกายน พ.ศ. 2520 (http://www.tobethai.org/autopage/show_page.) สิทธิ เสรีภาพที่คนเขมรพลัดถิ่นทั้งสองกลุ่มได้รับแตกต่างกัน ส่งผลต่อวิถีชีวิตความเป็นอยู่ที่แตกต่างกัน

การถูกเหมารวมกับกลุ่มคนที่อพยพมาจากเหตุการณ์ “เสียดินแดนเกาะกง” ในปี พ.ศ. 2447 ทำให้คนเขมรพลัดถิ่นกลุ่มแรกที่อพยพเข้ามาก่อนวันที่ 15

พฤศจิกายน พ.ศ. 2520 ถูกมองว่าเป็น “คนไทยเชื้อสายเกาะกง” (วรรณพินิจ รุ่งเรืองสภาคกุล, 2545) และสามารถแปลงสัญชาติไทยได้ มีสิทธิ เสรีภาพเท่าเทียมกับ “คนไทย” เพียงแต่ไม่สามารถรับราชการได้เท่านั้น ดังเช่น คำกล่าวของลุงแมวและยายพั๊ด

“...เหมือนคนไทยหมด อยากไปไหนมาไหนก็ได้.....เลือกตั้งได้ แต่อย่างลุงไปลงสมัครไม่ได้ เหมือนว่าจะไปสมัครเป็นผู้ใหญ่ กำหนดเงี้ยะไม่ได้...”
ลุงแมวกล่าว
“ถึงได้บัตรไทยแล้ว แต่ก็ไปรับราชการแบบคนไทยเขาไม่ได้หรอก”
ยายพั๊ดกล่าว

ส่วนคนเขมรพลัดถิ่นที่อพยพมาหลังวันที่ 15 พฤศจิกายน พ.ศ. 2520 รัฐไทยจัดให้อยู่ในสถานภาพที่แยกจากคนกลุ่มแรก โดยจัดกลุ่มให้คนกลุ่มนี้ผ่าน “บัตรประจำตัว” แบบต่างๆ ตามระยะเวลาการเข้ามาในประเทศไทย⁵ ซึ่งคนเขมรพลัดถิ่นกลุ่มนี้อยู่ในฐานะ “คนอพยพ” ที่สามารถแปลงสัญชาติไทยได้หากรัฐไทยมีนโยบายแปลงสัญชาติให้ ซึ่งการได้รับสิทธิ เสรีภาพเท่าเทียมกับ “คนไทย” เป็นสิ่งที่คนเขมรพลัดถิ่นกลุ่มนี้ “ตั้งตารอ” อย่างมีความหวัง เพื่อว่าสักวันหนึ่งตนจะได้ไม่ต่างไปจาก “คนไทย” และคนเขมรที่อพยพมาก่อนตน ทั้งเป็นหลักประกันความมั่นคงว่าตนจะสามารถอยู่ในประเทศไทยได้อย่างถาวร ดังเช่น พี่รินและป้ากุ่มที่ต่างก็ต้องการสิทธิเหมือนกับคนไทย

“ก็น้อยใจเหมือนกันนะ ไม่มีอะไรเป็นชื่อของเราเอง ก็เราไม่มีสิทธิ
ชื่อรถก็ต้องใช้ชื่อคนอื่น บ้านนี้ก็ชื่อคนอื่น ...” คำกล่าวของพี่ริน
“น้องสุดใจได้ไทยแล้ว ก็ชื่อเป็นชื่อน้องได้ ไม่ต้องใช้ชื่อคนอื่น” ป้ากุ่มกล่าว

ขณะที่คนเขมรอพยพเข้ามาในอำเภอคลองใหญ่มากขึ้น แต่ “คนไทย” ในพื้นที่บางส่วนกลับอพยพออกไปอยู่อำเภอหรือจังหวัดอื่นๆ แทน เพื่อความปลอดภัย

⁵ บัตรประจำตัวรหัส 63 “บัตรประจำตัวผู้อพยพเชื้อสายไทยจากจังหวัดเกาะกงกัมพูชา”, 64 “บัตรประจำตัวผู้หลบหนีเข้าเมืองจากกัมพูชา เชื้อสายไทย”, 65 “บัตรประจำตัวผู้หลบหนีเข้าเมืองจากกัมพูชา เชื้อสายกัมพูชา” เรียงตามลำดับเวลาเข้ามาในประเทศไทย

จากถูกระเบิดที่ถูกยิงจากประเทศเขมรข้ามเข้ามาในเขตอำเภอคลองใหญ่อยู่เป็นประจำ ส่วนคนที่ยังคงอยู่ในพื้นที่ก็หันมาประกอบอาชีพค้าขายเครื่องอุปโภค บริโภค ให้กับคนอพยพ เช่นเดียวกับคนต่างถิ่นที่เข้ามาเพื่อทำการค้า

- อำเภอคลองใหญ่ในฐานะแหล่งการค้าและบริการ

ภายใต้การผลักดันนโยบายเปลี่ยนแปลงนามรบเป็นสนามการค้าของ รัฐบาล พลเอกชาติชาย ชุณหะวัณ (พ.ศ. 2531 - 2534) (บุญรัตน์ รัฐบริรักษ์, 2549 : 6 - 7) พื้นที่ชายแดนคลองใหญ่ก็กลายมาเป็น “แหล่งแลกเปลี่ยนสินค้า” ระหว่างประเทศไทยกับประเทศเขมร การเปิด “ด่าน” ผ่อนปรนบริเวณชายแดนบ้านหาดเล็กทำให้ผู้คน สินค้า ทั้งจากฝั่งไทยและฝั่งเขมรข้ามผ่านพรมแดนไป - มา ทุกวัน พ่อค้า แม่ค้า ที่เป็นคนในพื้นที่และคนต่างถิ่นเข้ามาเปิดกิจการทำการค้า ส่งสินค้าเข้าไปจำหน่ายภายในประเทศเขมร บริเวณตลาดการค้าชายแดนบ้านหาดเล็กจึงมีความคึกคักทุกวัน “...ของขายดี ของกิน ของอะไรๆ ก็ขายได้หมด ฝั่งโน้นไม่มีอะไรเลย คนเอาของมาส่งไปขายเขมรกันบาน...” (คนขับรถประจำทาง, สัมภาษณ์) การเปิด “ด่าน” ยังทำให้ผู้คนจากฝั่งเขมรข้ามเข้ามาหางานทำในไทย ได้ง่ายมากขึ้น รวมทั้งคนจากฝั่งไทยเองก็ข้ามไปฝั่งเขมรได้สะดวกเช่นกัน คนเขมรพลัดถิ่นยังใช้เส้นทางนี้เดินทางกลับไปเยี่ยมญาติพี่น้อง ส่วนนายทุนจากฝั่งไทยใช้โอกาสในการเปิดพรมแดน เข้าไปหาประโยชน์จากทรัพยากรป่าไม้ในประเทศเขมร

ช่วงประมาณปี พ.ศ. 2537 การตัดไม้ในประเทศเขมรแล้วส่งเข้ามาแปรรูป ในอำเภอคลองใหญ่มีความคึกคักเป็นอย่างมาก ทำให้อำเภอคลองใหญ่กลายเป็นเมืองเศรษฐกิจ เส้นทางคมนาคมขนส่งได้รับการพัฒนา ร้านค้า ร้านอาหาร สถานบริการทางเพศ เติบโตอย่างรวดเร็ว ความเติบโตของพื้นที่ชายแดนแห่งนี้ ส่งผลให้แรงงานจากต่างถิ่นทั้งภาคเหนือ ภาคอีสานของไทย และแรงงานจากประเทศเขมรหลั่งไหลเข้ามาขายแรงงานในภาคบริการเป็นจำนวนมาก การที่ภาคการค้าและบริการเติบโตขึ้นเรื่อยๆ นั้น ส่งผลให้การจัดช่วงชั้นทางสังคม (social stratification) แบบนายจ้าง - ลูกจ้างหรือแรงงาน ชัดเจนมากขึ้น

การส่งออกผลิตภัณฑ์ทางทะเล อันเป็นทรัพยากรทางธรรมชาติที่ทุกคนสามารถเข้าถึงได้ง่ายเป็นอีกสิ่งหนึ่งที่ช่วยให้เศรษฐกิจของอำเภอคลองใหญ่เติบโต นายทุนทั้งชาวไทยและเขมรเข้ามาลงทุนส่งออกอาหารทะเลสดและแห้ง แรงงานจึงเป็นหัวใจสำคัญที่ทำให้ธุรกิจเหล่านี้อยู่ได้ คนเขมรพลัดถิ่นที่เคยเป็นแค่ “คนอพยพ” ก็กลายมาเป็น “แรงงาน” สำคัญ โดยเฉพาะผู้ที่อพยพมาหลังจากวันที่ 15 พฤศจิกายน พ.ศ. 2520 ซึ่งกลุ่มคนนี้ไม่มีทรัพย์สินสมบัติติดตัวเข้ามาจึงต้องขายแรงงาน เพื่อสร้างฐานะทางเศรษฐกิจให้ตนเอง เมื่ออำเภอคลองใหญ่กลายเป็นพื้นที่ที่เปิดรับแรงงาน ผู้ต้องการขายแรงงานทั้งคนไทยต่างถิ่นและคนเขมรก็เข้ามาอาศัยปะปนกันกับผู้อพยพมาก่อนหน้า จำนวนผู้คนในพื้นที่ชายแดนอำเภอคลองใหญ่ที่ค่อยๆ เพิ่มมากขึ้นมาตั้งแต่ปี พ.ศ. 2522 ส่งผลให้ชุมชนดั้งเดิม ดั่งเช่น ชุมชนปลาใหญ่ มีสมาชิกเพิ่มขึ้น และเกิดชุมชนใหม่ๆ เพิ่มขึ้นอีก ชุมชนป่าชายเลนก็เป็นอีกหนึ่งชุมชนที่ขยายตัวมาจากการตั้งถิ่นฐานของคนเขมรพลัดถิ่น

ชุมชนปลาใหญ่ที่เคยเจียบเหงาหลังจากพ่อค้า แม่ค้าชาวจีน ที่เคยเปิดท่ารับซื้อ - ขายปลา ย้ายออกไปเปิดกิจการที่ทำเรือแห่งใหม่ กลับมามีชีวิตชีวาอีกครั้งเมื่อคนเขมรพลัดถิ่น โดยเฉพาะกลุ่มที่อพยพมาหลังจากวันที่ 15 พฤศจิกายน พ.ศ. 2520 และแรงงานต่างด้าวชาวเขมรได้เข้ามาเช่าบ้านอยู่อาศัยภายในชุมชนนี้เป็นจำนวนมาก บ้านเรือนที่เคยเป็นท่าเรือ และโรงน้ำปลาในอดีตก็แปรเปลี่ยนเป็นห้องเช่าราคาถูกให้กับสมาชิกใหม่ของชุมชน ร้านรับซื้อ - ขายปลาเจ้าเก่าที่เหลืออยู่เพียงร้านเดียวในชุมชนเป็นแหล่งจ้างงานสำคัญ กลุ่มคนที่อพยพเข้ามาอยู่ในชุมชนนี้จึงประกอบอาชีพรับจ้างเป็นอาชีพหลัก โดยผู้ชายจะรับจ้างออกเรือหาปลา ส่วนผู้หญิงจะรับจ้างแกะกุ้ง แกะปู การให้ความสำคัญกับเรื่องปากท้องของคนเขมรพลัดถิ่นในชุมชนนี้ ทำให้เวลาส่วนใหญ่หมดไปกับการทำงาน โอกาสในการปฏิสัมพันธ์กับคนภายนอกชุมชนจึงน้อยลง ส่วนคนเขมรพลัดถิ่นที่อพยพมาก่อนวันที่ 15 พฤศจิกายน พ.ศ. 2520 เข้ามา “ทำมาหากิน” ก่อน จึงค่อนข้างมีฐานะเศรษฐกิจดีกว่า ทั้งยังรู้จักผู้คนในพื้นที่กว้างขวางกว่าคนที่อพยพมาหลังตน คนเขมรพลัดถิ่นกลุ่มนี้จึงได้รับการแนะนำจากคนรู้จัก นายจ้าง ผู้ใหญ่บ้าน กำนัน

ให้ไปบุกเบิกพื้นที่ปลูกบ้านบริเวณหาดทรายริมทะเลซึ่งอยู่ห่างจากชุมชนปลาใหญ่ไปประมาณ 5 กิโลเมตร เมื่อมีผู้คนอพยพเข้ามาอยู่มากขึ้นก็กลายเป็นชุมชนป่าชายเลน และขยับฐานะทางสังคมและเศรษฐกิจของตนขึ้น ด้วยการนำเงินทุนที่สะสมเอาไว้มาลงทุนประกอบอาชีพประมงขนาดเล็กด้วยตนเอง ดังเช่น ลุงบุญ และลุงไพ ลูกชายของยายสุดา ที่เคยรับจ้าง “ตากปลา” และทำงานในท่าเรือมาก่อนที่จะเก็บรวบรวมเงินซื้อไม้ในราคาถูกที่นำเข้ามาจากฝั่งเขมร มาสร้างบ้านอยู่อาศัยในชุมชนป่าชายเลน และหลังจากรวบรวมเงินมาซื้อเรือได้ ก็ออกจากงานมาทำประมงขนาดเล็กแทน

- การเปลี่ยนแปลงของพื้นที่จากแหล่งการค้าและบริการสู่แหล่งท่องเที่ยว

หลังจากที่รัฐไทยประกาศนโยบายส่งเสริมการท่องเที่ยวในช่วงปี พ.ศ. 2541 และด้วยทัศนียภาพทางทะเลที่สวยงาม ส่งผลให้นักท่องเที่ยวทั้งชาวไทยและต่างชาติผลัดเปลี่ยนเข้า - ออกพื้นที่นี้เพิ่มขึ้น โรงแรม รีสอร์ท บ้านพักตากอากาศเพิ่มขึ้นเพื่อรองรับนักท่องเที่ยวอย่างรวดเร็ว แรงงานจากภาคบริการต่างๆ ที่ปิดกิจการลง เช่น สถานบริการทางเพศ ร้านอาหารที่เคยเปิดกิจการเป็นดอกเห็ดบริเวณชุมชนป่าชายเลน รวมทั้งกลุ่มแรงงานอื่นๆ ที่ตกงาน หลังจากการทำสัมปทานป่าไม้ซบเซาลง ก็เปลี่ยนมาเป็นแรงงานตามสถานรองรับนักท่องเที่ยวต่างๆ บางคนก็หันมาทำธุรกิจส่วนตัว เช่น เปิดร้านขายของชำ แปรรูปอาหารเป็นของฝากทำของที่ระลึกจำหน่ายให้กับนักท่องเที่ยว สถานภาพทางสังคมของผู้คนจึงมีความหลากหลายมากกว่าแค่นายจ้าง - ลูกจ้าง

การเปิด “บ่อน” บริเวณชายแดนของประเทศเขมรส่งผลให้ “ด่าน” ผ่อนปรนบ้านหาดเล็กมีทั้งนักพนัน และนักท่องเที่ยวชาวไทย ชาวต่างชาติผ่านเข้าออกเป็นประจำ ตลาดการค้าชายแดนบ้านหาดเล็กค่อยๆ ได้รับความนิยมและเติบโตอย่างรวดเร็ว จากแหล่งแลกเปลี่ยนสินค้า ส่งสินค้าอุปโภค บริโภคที่จำเป็นไปยังเขมรก็ได้กลายเป็นแหล่งท่องเที่ยว ขายของที่ระลึก เครื่องใช้อิเล็กทรอนิกส์ สินค้าหัตถกรรม คนจากฝั่งเขมรจึงนิยมข้ามมารับจ้างขายสินค้าในตลาดแห่งนี้ บางคนก็เข้าไปรับจ้างตามสถานรองรับนักท่องเที่ยว และในขณะเดียวกันคนจากฝั่งไทย

เองก็ข้ามไปค้าขายหรือทำงานใน “บ่อน” ที่ฝั่งเขมร การข้ามไปมาของพ่อค้าแม่ค้าและผู้คนอื่นๆ ทำให้สินค้าจากฝั่งเขมรถูกนำมาวางขายในฝั่งไทยมากขึ้น เพื่อสอดคล้องกับความต้องการของลูกค้าทั้งชาวไทย เขมร และต่างชาติ คนเขมรพลัดถิ่นจึงมีโอกาสดักกลับไปบริโภคสินค้าที่ตนเคยใช้ในอดีตได้ง่ายขึ้น โดยไม่ต้องเดินทางไปซื้อในฝั่งเขมร รวมทั้งสินค้าบางอย่างที่นำมาวางขายยังราคาถูกกว่าในฝั่งไทยทำให้ได้รับความนิยมเป็นอย่างมาก เช่น เสื้ออก ขนมห เครื่องปรุงอาหาร ยาสมุนไพร บหรี่ จากฝั่งเขมร

“เสื้ออกนี่เซ่ดี ตอนอยู่ฝั่งโน้นฉันसानไซเอง...อันนั้นฉันซื้อมาจากหาดเล็ก”
ยายเตี้ยกล่าว

การพัฒนาเทคโนโลยีสารสนเทศ การติดต่อสื่อสาร รับรู้ข่าวสารจากทั่วโลก ผ่านระบบเคเบิลทีวี อินเทอร์เน็ต และโทรศัพท์ เป็นอีกสิ่งหนึ่งที่เจริญเติบโตควบคู่ไปกับการขยายตัวทางเศรษฐกิจของอำเภอคลองใหญ่ สิ่งนี้ช่วยให้คนเขมรพลัดถิ่นได้มีโอกาสรับรู้ข่าวสาร ติดต่อญาติพี่น้องที่อยู่ในประเทศเขมร และต่างประเทศ ดังเช่น ยายเตี้ยที่มักจะเปิดช่องเคเบิลเพื่อดูรายการตลกของประเทศเขมร “ตลกของเขาตลกดี ไม่เหมือนของบ้านเรา นี่ไงๆ คนนี้ตลกน้าก” ยายเตี้ยกล่าว ขณะชมรายการตลกทางระบบเคเบิลทีวี ส่วนยายสุดา มักจะเลือกรับชมการแสดงลิเกจากซีดีที่ไปซื้อมาจากหาดเล็ก และพ่อค้าที่นำมาเดินขายแถวบ้าน ลุงบุญและลุงจักษ์มักจะใช้เวลาหลังจากทำงานมาหนึ่งชมรายการท่องเที่ยว มวย รายการเพลง ที่ส่งตรงมาจากประเทศเขมรทางระบบเคเบิลทีวี “ก็ดูบ้านเมืองเขา สวยดี เราไม่ได้เที่ยว ได้ดูก็ยั้งดี” ลุงบุญกล่าว

นอกจากเครือข่ายโทรศัพท์จะช่วยให้อายสุดาได้พูดคุยถามทุกข์สุขระหว่างกันกับลูกและคนรู้จักในประเทศเขมรแล้ว การสานสัมพันธ์ข้ามแดนผ่านการสื่อสารด้วยโทรศัพท์ ยังช่วยให้พีริน กังคำ ติดต่อกับญาติที่อพยพไปอยู่ในประเทศที่สาม (ประเทศตะวันตกที่ให้การช่วยเหลือรองรับผู้อพยพ) แม้ว่าความสัมพันธ์นี้จะค่อยๆ ขาดหายไป “คำโทรแพง รอให้เขาโทรมา เขาโทรถูกกว่า” พีรินกล่าว ความเจริญก้าวหน้าในการสื่อสารตามการขยายตัวทางเศรษฐกิจของอำเภอคลองใหญ่ช่วยตอบสนองจิตสำนึกถึงชาติกำเนิดอันเป็นรากเหง้าของคนเขมรพลัดถิ่นได้เป็นอย่างดี

จะเห็นได้ว่าการเติบโตและเปลี่ยนแปลงของพื้นที่ชายแดนคลองใหญ่มีความสัมพันธ์กับผู้คนในประเทศเขมรมาตั้งแต่ในอดีตจนถึงปัจจุบัน และการเติบโตของพื้นที่นี้ยังส่งผลต่อวิถีชีวิตความเป็นอยู่ ไม่ว่าจะเป็นสภาพทางสังคม เศรษฐกิจ ความมั่นคงในชีวิตของคนเขมรพลัดถิ่นที่รัฐไทยเข้ามาควบคุมให้สิทธิและเสรีภาพ ผ่านกลไกทางสังคมรูปแบบต่างๆ นอกจากนี้ ความยืดหยุ่นของเส้นพรมแดนในยุคโลกาภิวัตน์ ยังมีผลต่อจิตสำนึกร่วมและอัตลักษณ์ทางชาติพันธุ์ของคนเขมรพลัดถิ่นอีกด้วย

2. จิตสำนึกร่วมและอัตลักษณ์ทางชาติพันธุ์ของคนเขมรพลัดถิ่น

อัตลักษณ์ของคนพลัดถิ่นเป็นสิ่งที่ถูกสร้างขึ้นในทางประวัติศาสตร์วัฒนธรรมการเมือง วาทกรรม และไม่มีวันสร้างได้สมบูรณ์ อัตลักษณ์ไม่ได้มีเพียงหนึ่งเดียวหยุดนิ่ง ตายตัว แต่เป็นสิ่งที่อยู่ในกระบวนการผลิตอยู่ตลอดเวลา (Stuart Hall, 1996 อ้างถึงใน จีรวิภา เสนาคำ, 2547 : 242) อัตลักษณ์ของคนเขมรพลัดถิ่นมีการปรับเปลี่ยนอยู่ตลอดเวลา มีความเคลื่อนไหวไปตามเงื่อนไขความสัมพันธ์หรือสภาวะการณ์ทางสังคมและผลประโยชน์ที่เปลี่ยนแปลงไปอย่างต่อเนื่อง โดยเงื่อนไขที่มีผลต่อการนิยามตัวตนของคนเขมรพลัดถิ่นแบ่งออกเป็น 3 เงื่อนไข คือ ความสัมพันธ์กับรัฐไทย ความสัมพันธ์ภายในชุมชน และจิตสำนึกทางประวัติศาสตร์ พิธีกรรม ความเชื่อ วัฒนธรรมประเพณี

- การจัดการของรัฐไทยกับอัตลักษณ์ที่เคลื่อนไหวของคนเขมรพลัดถิ่น

“บัตรประจำตัว” สิ่งที่รัฐใช้จัดจำแนกให้คนเขมรพลัดถิ่นแตกต่างออกจาก “คนไทย” ดังเช่นความรู้สึกของปากกุง “ก็ฉันไม่ใช่คนไทย บัตรไทยก็ยังไม่มี” และสิทธิ เสรีภาพที่ติดมากับบัตรแต่ละประเภทช่วยสร้าง “ความเป็นคนอื่น” ให้กับคนเขมรพลัดถิ่น ดังที่ลุงแมวรู้สึก แม้ว่าลุงจะได้รับการแปลงสัญชาติมีบัตรประชาชนไทย แต่ความรู้สึกถึงความต่างที่ตนจะไม่มีทางเหมือน กับ “คนไทย” คือ การเข้ารับราชการ “...เหมือนคนไทยหมด อยากรไปไหนมาไหนก็ได้...เลือกตั้งได้ แต่อย่างลุง ไปลงสมัครไม่ได้ เหมือนว่าจะไปสมัครเป็นผู้ใหญ่ กำนันเงี้ยไม่ได้...” ลุงแมวกล่าว

ส่วนคนเขมรพลัดถิ่นที่ยังไม่ได้รับการแปลงสัญชาติ และถูกจัดให้เป็น “คนอพยพ” บัตรและการจำกัดสิทธิการอยู่อาศัยในพื้นที่อำเภอคลองใหญ่เท่านั้น และขาดสิทธิการครอบครองทรัพย์สิน เป็นสิ่งที่ช่วยแบ่งแยกความแตกต่างจาก “คนไทย” และเป็น “คนเขมร” ดังเช่นความรู้สึกของก๋งคำผู้ที่ได้รับการแปลงสัญชาติไทยแล้ว “บ้านโพ คนเขมรเกียะ มันมาที่หลัง ได้บัตรอพยพอยู่เลย” นอกจากนี้ การแบ่งแยกคนกลุ่มนี้ออกจากกันตามรหัสบัตรประจำตัวที่รัฐให้ ยังเป็นสิ่งที่ถูกนำมาใช้เป็นตัวแบ่งช่วงชั้นทางสังคม (social stratification) ให้กับกลุ่มคนเขมรพลัดถิ่นเองอีกด้วย โดยบัตรประจำตัวรหัส 63 ผู้ที่อพยพมาก่อนผู้ที่ถือบัตรประจำตัวรหัส 64 และ 65 ตามลำดับ ถูกจัดให้เป็นกลุ่มที่มีสถานภาพดีกว่า เพราะมีโอกาสจะได้แปลงสัญชาติไทยได้ก่อน ส่วนบัตรรหัส 65 นับว่ามีสถานภาพแย่ที่สุดและเป็นกลุ่มที่ถูกมองว่าเป็น “คนเขมร” เนื่องจากไม่มีโอกาสแปลงสัญชาติไทยได้เหมือนกับ 2 กลุ่มแรก

“คนที่ไปแจ้งได้ 64 กันหมด มีฉันคนเดียว โชคไม่ดี ได้ 65...” คำกล่าวของ ป่ากุง

“...63 ก็ดีกว่าชาติ ได้ไทยก่อน เขาให้ 63 ก่อน แล้ว 64 ถึงจะได้ ....ถ้า 65 เป็นเขมร เขาไม่ให้ไทย” พี่รินกล่าว

การจำแนกผู้คนตามบัตรประจำตัว การจำกัดสิทธิตามบัตร การจำกัดอาณาเขตสิทธิการอยู่อาศัยให้กับคนเขมรพลัดถิ่น การเข้มงวดตรวจตราคนเข้า - ออกพื้นที่ สิ่งเหล่านี้ช่วยเบียดขับให้คนเขมรพลัดถิ่นกลายเป็นกลุ่มคนตัวเล็กๆ ในสังคมไทย และเป็น “คนอื่น” ที่ต่ำกว่า “คนไทย”

อีกวิธีการหนึ่งที่รัฐทำให้คนเขมรพลัดถิ่นกลายเป็น “คนอื่นที่น่าสงสาร” ผ่านการจัดแสดงเรื่องราวการอพยพของคนเขมรช่วงปี พ.ศ. 2522 ไว้ภายในพิพิธภัณฑ์ของสภาประชาชาติไทย ภาพของคนอพยพที่น่าสงสาร ผอมโซ สวมเสื้อผ้าขาดวิน ถูกผลิตซ้ำไปซ้ำมาและถ่ายทอดไปยังคนเขมรพลัดถิ่นรุ่นหนึ่งสู่อีกรุ่นหนึ่ง ทำให้คนเขมรพลัดถิ่นตระหนักอยู่ตลอดว่าตนต่างจาก “คนไทย” นอกจากนี้ การบริจาคแจกจ่ายอาหาร เครื่องดื่ม การให้ความช่วยเหลือของ “คนไทยใจดี”

ผ่านกิจกรรมวันเด็กที่จัดขึ้นทุกปีได้ช่วยตอกย้ำความเป็น “คนอื่นที่น่าสงสาร” ให้กับคนเขมรพลัดถิ่น

ภาพที่ 3 การแจกอาหารภายในงานวันเด็กแห่งชาติ วันที่ 10 มกราคม 2552

ภาพที่ 4 ผู้คนในงานต่างวิ่งไปเข้าเก็บขนมลูกอมที่ถูกโปรยมาจากเฮลิคอปเตอร์ของทหาร วันที่ 10 มกราคม 2552

ขณะที่รัฐพยายามเบียดขับให้คนเขมรพลัดถิ่นทั้งสองกลุ่มที่อพยพมาก่อนและหลังปี พ.ศ. 2520 ออกไปจาก “คนไทย” แต่พวกเขา/เธอกลับสร้างความเป็นพลเมืองไทยให้กับตนเอง ด้วยการหัดพูด อ่าน เขียน ภาษาไทย การส่งลูกเข้าโรงเรียนของรัฐไทยต่างๆ ที่อยู่ประมาณ 10 กิโลเมตรก็มีโรงเรียนของรัฐเขมรอยู่ฝั่งประเทศเขมร ความพยายามกลมกลืนไปกับคนไทยนี้ยังถูกผลิตซ้ำผ่านการสร้าง/สานความสัมพันธ์กับ “คนไทย” ที่อยู่ในชุมชน การเข้าร่วมกิจกรรมต่างๆ ทั้งที่เป็นทางการและไม่เป็นทางการกับ “คนไทย” ในชุมชน เช่น งานวันพ่อ งานวันแม่ ประชุมหมู่บ้าน เป็นต้น การแสดงความจงรักภักดีต่อพระมหากษัตริย์ด้วยการติดรูปภาพไว้ตามผนังบ้าน

- ความหลากหลายทางชาติพันธุ์บนพื้นที่ชุมชนชายแดนกับการปรับเปลี่ยนอัตลักษณ์ของคนเขมรพลัดถิ่น

การนิยามอัตลักษณ์ทางชาติพันธุ์ของคนเขมรพลัดถิ่นมีการปรับเปลี่ยนไปตามบริบทของชุมชนที่อยู่อาศัย ความเป็น “คนไทย” กับ “คนเขมร” ไม่สามารถขีดเส้นแบ่งกันได้อย่างชัดเจน การเติบโตทางเศรษฐกิจของอำเภอคลองใหญ่หลังปี พ.ศ. 2522 ส่งผลให้ “คนเขมร” เข้าไปเป็นสมาชิกในแต่ละชุมชนแตกต่างกัน โดยสามารถแบ่ง “คนเขมร” ออกเป็น 3 กลุ่ม คือ 1) กลุ่มคนที่อพยพมาก่อนปี พ.ศ. 2520 2) กลุ่มคนที่อพยพมาหลังปี พ.ศ. 2520 3) กลุ่มแรงงานต่างด้าวทั้งที่อพยพเข้ามาอย่างถูกกฎหมายและผิดกฎหมาย

สมาชิกในชุมชนป่าชายเลนส่วนใหญ่เป็นกลุ่มคนที่อพยพมาก่อนปี พ.ศ. 2520 และได้รับการแปลงสัญชาติไทยแล้ว คนเขมรพลัดถิ่นที่อพยพมาหลังปี พ.ศ. 2520 และ “คนไทย” เชื้อสายไทย จะเป็นสมาชิกส่วนน้อยของชุมชน แต่ก็มีความมากกว่ากลุ่มแรงงานต่างด้าวที่ผลัดเปลี่ยนกันเข้ามาเช่าบ้านอยู่ชั่วคราวแล้วก็ย้ายออกไป สำหรับสมาชิกถาวรอย่าง “คนไทย” คนเขมรพลัดถิ่นกลุ่มที่หนึ่งและสองที่เข้ามาสร้างบ้านจับจองที่ดินเป็นทรัพย์สินของตนนั้น จะประกอบอาชีพประมงขนาดเล็กและค้าขายเป็นอาชีพหลัก ซึ่งสิ่งนี้ทำให้สถานภาพทางสังคม เศรษฐกิจของคนเขมรพลัดถิ่นและ “คนไทย” ไม่แตกต่างกันมากนัก รวมทั้งการช่วยเหลือพึ่งพาอาศัยแรงงาน ความรู้ด้านการหาปลาระหว่างสมาชิกในชุมชน ยังทำให้คนเขมรพลัดถิ่นกลมกลืนไปกับ “คนไทย” และทำให้สมาชิกในชุมชนเชื่อมโยงเป็นกลุ่มก้อนเดียวกัน หมอสมุนไพรรักษาอาการป่วยทางร่างกายและเป็นแหล่งยึดเหนี่ยวทางใจ นับว่าเป็นศูนย์รวมความเชื่อและวัฒนธรรมของคนในชุมชนป่าชายเลนที่ช่วยให้คนเขมรพลัดถิ่นรู้สึกว่าได้ตนกลมกลืนและไม่ได้ต่างไปจาก “คนไทย”

“ก็มาช่วยผู้ใหญ่ เดี่ยวเขาเห็นเราให้ความร่วมมือบ่อยๆ เดี่ยวมีอะไรผู้ใหญ่จะได้ช่วย” ยายสุตากล่าว ความคิดนี้ไม่ต่างไปจากพี่ริน “เรากับผู้ใหญ่ไว้ เขาก็ดีกับเราเอง” การอุปถัมภ์ ช่วยเหลือของผู้ใหญ่บ้านซึ่งเป็นสมาชิกคนหนึ่งในชุมชนป่าชายเลน นับว่าเป็นกลไกสำคัญที่ช่วยเชื่อมโยงให้คนเขมรพลัดถิ่นกลมกลืนและเข้าใจถึงความเป็น “คนไทย” มากขึ้น ไม่ว่าจะเป็นการช่วยแนะนำให้คำปรึกษา และช่วยรับรองการแจ้งทำบัตรประจำตัว คนเขมรพลัดถิ่นจึงพยายามสร้าง/สานความสัมพันธ์อันดีต่อผู้ใหญ่บ้าน ผู้ที่จะช่วยให้ความสัมพันธ์แบบเป็นทางการเพื่อประสานกับรัฐเป็นไปได้ง่าย ด้วยการแบ่งปันปลาที่ตนหามาให้ การเข้าไปมีส่วนร่วมกับกิจกรรมที่ผู้ใหญ่ชักชวน เช่น การประชุมหมู่บ้าน การทำบุญประจำชุมชน การทำความสะอาดชุมชนในวันพ่อและวันแม่ เป็นต้น ความสัมพันธ์นี้ยังคงดำเนินไปอย่างเหนียวแน่นและสร้างความมั่นคงในการดำรงชีวิตอยู่ในประเทศไทยให้กับคนเขมรพลัดถิ่น

ในขณะที่คนเขมรพลัดถิ่นชุมชนปายชายเลนเข้าใจถึงความเป็น “คนไทย” และความมั่นคงในชีวิตมากขึ้น แต่สำหรับคนเขมรพลัดถิ่นที่เป็นสมาชิกของชุมชนปลาใหญ่กลับไม่ได้ให้ความสำคัญกับการเป็น “คนไทย” มากนัก เรื่อง “ปากท้อง” เป็นสิ่งที่น่าสนใจมากกว่า สมาชิกส่วนใหญ่ในชุมชนปลาใหญ่เป็นกลุ่มแรงงานต่างด้าวชาวเขมรที่เข้ามารับจ้างทำงานในท่าเรือแล้วส่งเงินกลับไปให้ทางบ้าน รองลงมาเป็นคนเขมรพลัดถิ่นที่อพยพมาหลังปี พ.ศ. 2520 ก่อนปี พ.ศ. 2520 และ “คนไทย” ตามลำดับ ญาติวัยกลางคนเชื้อสายจีนเจ้าของท่าเรือ เป็นนายจ้าง คนสำคัญที่เชื่อมโยงความสัมพันธ์ของคนในชุมชนเข้าไว้ด้วยกัน เนื่องจากสมาชิกส่วนมากในชุมชนต้องพึ่งพาอาศัยเธอ ไม่ว่าจะเป็นการซื้ออาหารทะเลไปขายอีกต่อหนึ่ง การรับจ้างแกะกุ้ง แกะปู ออกเรือหาปลา ความสัมพันธ์ของผู้คนในชุมชนนี้ จึงเป็นความสัมพันธ์แบบปิด เวลาในชีวิตประจำวันของคนในชุมชน คือ การทำงาน ซึ่งสิ่งนี้เองที่ทำให้คนเขมรพลัดถิ่นในชุมชนนี้ไม่มีโอกาสไปสร้าง/สานความสัมพันธ์กับคนภายนอกมากเท่ากับเพื่อนร่วมงานชาวเขมรที่เป็นแรงงานต่างด้าว สถานภาพทางเศรษฐกิจและสังคมที่ไม่ต่างไปจากเพื่อนร่วมงาน คนเขมรพลัดถิ่นกลุ่มนี้ จึงไม่ยึดอัดใจที่จะนิยามว่าตนเป็น “คนเขมร”

- จิตสำนึกทางชาติพันธุ์ การนิยามตัวตนผ่านประวัติศาสตร์ ความเชื่อและวัฒนธรรม

ความเป็น “คนเขมร” กับ “คนไทย” ของคนเขมรพลัดถิ่นยังไม่สามารถตัดขาดออกจากกันได้ได้อย่างเบ็ดเสร็จเด็ดขาดและยังคงสั่นไหวไปตามแหล่งอ้างอิงตนเอง “..ก็ฉันมาจากเขมร ก็เป็นคนเขมร...” ความรู้สึกหนึ่งของฟิรินแม้ว่าบางครั้งฟิรินจะกล่าวว่าตนเป็น “คนไทย” เพราะตอนนี้นั้นอยู่ในประเทศไทย แต่จิตสำนึกทางชาติพันธุ์ของตนยังคงทำให้ฟิรินตระหนักอยู่ในใจว่าตนต่างจาก “คนไทย” ที่เกิดในประเทศไทย การอ้างอิงตนเองกับจิตสำนึกทางประวัติศาสตร์ถึงเรื่องราวการเคียดแค้นชีวิตในดินแดนมาตุภูมิที่ตนถือกำเนิด ความทรงจำที่เจ็บปวดในช่วงสงคราม ความทุกข์ยากในการเดินทางมาประเทศไทย รวมทั้งความรู้สึกถึงการถูกกีดกันและถูกเลือกปฏิบัติจาก “คนไทย” ทำให้พวกเขา/เธอตระหนักว่าตนต่างจาก “คนไทย” ความเป็น “คนเขมร” จึงมิได้ตัดขาดจากจิตสำนึกของคนเขมรพลัดถิ่นได้

แต่สำหรับคนเขมรพลัดถิ่นที่เคยอยู่อาศัยในเกาะกงก่อนที่จะอพยพมาประเทศไทยก่อนปี พ.ศ. 2522 พยายามสร้างความมั่นคงในการดำรงชีวิตอยู่ในประเทศไทย โดยการอ้างอิงความเป็นพลเมืองไทยให้กับตนเองผ่านจิตสำนึกทางประวัติศาสตร์อีกชุดหนึ่ง คือ เรื่องราวการสูญเสียดินแดนเกาะกง ที่เคยเป็นส่วนหนึ่งของประเทศไทย คนกลุ่มนี้จึงเป็น “คนไทยตกค้าง” ในดินแดนที่สูญเสีย แม้ว่าตนจะอพยพมาหลังจากการสูญเสียดินแดนเกาะกงไปนานแล้วก็ตาม

อย่างไรก็ตาม คนเขมรพลัดถิ่นที่มาจากเกาะกงจะพยายามปฏิเสธ “ความเป็นเขมร” ออกจากตนเองแต่จิตสำนึกทางประวัติศาสตร์ชาติพันธุ์ผ่านความเชื่อ วัฒนธรรม วิถีปฏิบัติเดิมของตนยังคงแผ่ซ่านและผลิตซ้ำอยู่ในวิถีชีวิตประจำวันอยู่เช่นเดียวกับคนเขมรพลัดถิ่นที่อพยพมาหลังปี พ.ศ. 2522 พิธีกรรม การรำลึกนึกถึงบรรพบุรุษ การเคารพนับถือผี ความเชื่ออำนาจสิ่งศักดิ์เหนือนธรรมชาติ การธำรงรักษาความเชื่อเรื่องการดูแลสุขภาพ การดูแลมารดาหลังคลอดบุตร ตามความเชื่อของ “คนเขมร” ยังคงถูกยึดถือปฏิบัติและถ่ายทอดจากคนรุ่นหนึ่งสู่อีกรุ่นหนึ่ง ดังเช่น พี่รินที่ยังคงมีการประกอบพิธีกรรมการรำลึกนึกถึงบรรพบุรุษของตนทุกปี “ต้องไหว้ ตรีษจีนที่ก็ต้องไหว้ให้พ่อ แม่ ปู่ ยา ตา ยาย ถ้าเรามีมากก็ไหว้มาก ถ้ามีน้อยก็ไหว้น้อย แต่ต้องไหว้ ถ้าไม่มีจริงๆ ก็ต้องจุดธูปบอกเขาจะได้โชคดี” พี่รินกล่าว ส่วนก๋งคำ ยายสุดา ยายเตียว มีการจัดสถานที่ในการเคารพบรรพบุรุษของตนภายในบ้าน การเคารพนับถือผีก็ยังคงเป็นสิ่งที่ยังดำรงอยู่ในชีวิตประจำวัน ดังเช่น ก๋งคำจะมีการนำดอกไม้ ธูป เทียน ไหว้ศาลพระภูมิที่ตั้งอยู่ข้างบ้านทุกๆ วันพระ

นอกจากจิตสำนึกทางชาติพันธุ์จะถูกผลิตซ้ำผ่านความเชื่อ ประเพณี วัฒนธรรมเดิมที่ปฏิบัติการอยู่ในชีวิตประจำวันของคนเขมรพลัดถิ่นแล้ว ในขณะที่เดียวกันคนเขมรพลัดถิ่นก็พยายามกลมกลืนไปกับคนในพื้นที่ โดยปรับตัวให้เข้ากับบริบทสังคมที่ตนอยู่อาศัยด้วยการรับความเชื่อ ค่านิยม วัฒนธรรมของคนในชุมชนไปปฏิบัติตาม ไม่ว่าจะเป็นการแต่งกายตามสมัยนิยม การพูดภาษาไทย แทนภาษาเขมร การรับการรักษาสุขภาพตามแพทย์แผนปัจจุบัน เช่น การฉีดยา แทนการอยู่ไฟของมารดาที่เพิ่งคลอดบุตร การพยายามเป็นส่วนหนึ่งกับชุมชนที่

ตนอยู่อาศัยด้วยการเข้าร่วมงานบุญและประเพณีต่างๆ กับคนไทยในชุมชน การนับถือสิ่งศักดิ์สิทธิ์เช่นเดียวกับคนในพื้นที่ ทั้งยังกดทับ “ความเป็นเขมร” ไว้ภายในพื้นที่ส่วนตัวด้วยการเลือกที่จะพูดภาษาเขมร ทานอาหารเขมร การฟังเพลง ดูหนังของเขมร การรับข่าวสารและความบันเทิงในประเทศผ่านระบบเคเบิลทีวี ภายในบ้านของตน การนำเสนอความเหมือนกับ “คนไทย” ให้คนอื่นรับรู้เป็น สิ่งที่ช่วยทำให้คนเขมรพลัดถิ่นรู้สึกว่าเป็นพลเมืองไทยคนหนึ่งที่ไม่ต่างไปจาก “คนไทย”

จะเห็นได้ว่า คนเขมรพลัดถิ่นไม่ใช่กลุ่มคนที่ไม่มีการเหง้า การโยกหา ความเป็นตัวตนของตนผ่านความสัมพันธ์ข้ามพรมแดน และการขำรงรักษาความเชื่อ ค่านิยม วัฒนธรรมเดิม ได้ช่วยเติมเต็มความรู้สึกจิตสำนึกทางชาติพันธุ์ และความรู้สึกที่แตกต่างจาก “คนไทย” นี้ ทำให้คนเขมรพลัดถิ่นพยายามทักทอความสัมพันธ์ ความเชื่อ ค่านิยม วัฒนธรรมในดินแดนพักพิงเพื่อสร้างความรู้สึกเป็นส่วนหนึ่งกับ “คนไทย” และพยายามสืบทอดต่อไปยังรุ่นลูกรุ่นหลาน

ปรากฏการณ์คนเขมรพลัดถิ่นในพื้นที่ชายแดนอำเภอคลองใหญ่สะท้อนให้เห็นถึงกลุ่มคนที่มีลักษณะแตกต่างหลากหลายกัน จิตสำนึกทางชาติพันธุ์ที่แตกต่างส่งผลต่อการนิยามอัตลักษณ์ของคนเขมรพลัดถิ่นต่างกัน แม้ว่าคนเขมรพลัดถิ่นจะมีจิตสำนึกทางชาติพันธุ์ร่วมกันภายในกลุ่ม (Diaspora as Type of Consciousness) คือ การเป็นคนที่มาจากประเทศเขมรและความรู้สึกถึงการถูกกีดกันสิทธิอำนาจอย่างจากรัฐไทย ความรู้สึกที่ตนแตกต่างจาก “คนไทย” แต่คนเขมรพลัดถิ่นก็มีได้รู้สึกที่ตนเป็นกลุ่มก้อนเดียวกัน อัตลักษณ์ทางวัฒนธรรมของคนพลัดถิ่น (Diaspora as Mode of Cultural Production) จะเป็นสิ่งที่ช่วยนิยามตัวตนให้กับคนเขมรพลัดถิ่น โดยประเพณี วัฒนธรรม ความเชื่อ ค่านิยม เดิมที่คนเขมรพลัดถิ่นปฏิบัติมาในอดีตและที่รับใหม่มาจากดินแดนพักพิงนั้น ถูกนำมาปฏิบัติและผลิตซ้ำอยู่ในชีวิตประจำวันไปพร้อมๆ กัน “ความเป็นเขมร” กับ “ความเป็นไทย” ที่ไม่สามารถขีดแบ่งออกจากกันได้ คนเขมรพลัดถิ่นจึงไม่ใช่ทั้ง “คนเขมร” หรือ “คนไทย” แต่เป็นคนเขมร - คนไทย อัตลักษณ์ของผู้คนมีลักษณะข้ามไป - มา ระหว่าง 2 ขั้ว

การพยายามปรับเปลี่ยนวิถีชีวิตให้เข้ากับ “บ้านใหม่” ซึ่งเป็น “บ้านหลังสุดท้าย” ในชีวิตของคนเขมรพลัดถิ่น เพราะ “บ้าน” ในประเทศเขมรของพวกเขา/เธอ ไม่มีอีกแล้ว รวมทั้งการรอคอยการแปลงสัญชาติไทยอย่างมีความหวัง ซึ่งจะทำให้ตนเข้าใกล้ความเป็นพลเมืองไทยเพิ่มขึ้นทำให้คนเขมรพลัดถิ่นไม่มีการสร้างเครือข่ายหรือองค์กรใดๆ ระหว่างคนเขมรพลัดถิ่น เพื่อเรียกร้องให้ตนกลับดินแดนมาตุภูมิ การนิยามคนพลัดถิ่นในมิติที่สามของ สตีเวน แวร์โทเวค (Steven Vertovec and Robin Cohen, eds., 1999 อ้างถึงใน รัตนา โตสกุล, 2552 : 223 - 224) ที่ให้ความสนใจกับรูปแบบความสัมพันธ์ทางสังคมเฉพาะ (diaspora as Social Form) ของคนเขมรพลัดถิ่นจึงนำมาใช้นิยามคนเขมรพลัดถิ่นในพื้นที่ชายแดนอำเภอคลองใหญ่ได้ไม่ชัดเจนเหมือนกับมิติอื่นที่ให้ความสำคัญกับจิตสำนึกร่วมกัน (Diaspora as Type of Consciousness) และอัตลักษณ์ทางวัฒนธรรมของคนพลัดถิ่น (Diaspora as Mode of Cultural Production) แต่มิตินี้ก็ช่วยทำให้เข้าใจถึงวิถีชีวิต วิถีคิด ของคนเขมรพลัดถิ่นในอำเภอคลองใหญ่ คนกลุ่มเล็กๆ อีกกลุ่มหนึ่งที่ดำรงอยู่ในประเทศไทย

บทสรุป

ความโหดร้ายของการปกครองของนายพล พต หรือ “เขมรแดง” เป็นเงื่อนไขสำคัญที่ส่งผลให้คนเขมรพลัดถิ่นอพยพมาสู่ประเทศไทย พื้นที่ชายแดนไทย - เขมรอำเภอคลองใหญ่ จังหวัดตราด กลายเป็นพื้นที่รองรับคนเขมรพลัดถิ่นและกลายเป็นพื้นที่พักพิงสุดท้ายของคนเขมรพลัดถิ่น การเปลี่ยนแปลงและเติบโตทางเศรษฐกิจของอำเภอคลองใหญ่ จังหวัดตราด ทำให้การดำรงอยู่ในพื้นที่แห่งนี้ของคนเขมรพลัดถิ่นมั่นคงมากขึ้น เพราะคนเขมรพลัดถิ่นกลายเป็นแรงงานสำคัญในการเติบโตทางเศรษฐกิจของอำเภอคลองใหญ่ นอกจากความต้องการแรงงานของอำเภอคลองใหญ่จะช่วยขยับฐานะทางเศรษฐกิจของคนเขมรพลัดถิ่นให้ดีขึ้นแล้ว ทรัพยากรทางทะเลอันอุดมสมบูรณ์และสามารถเข้าถึงได้ง่ายยังช่วยให้ฐานะทางเศรษฐกิจและความเป็นอยู่ของคนเขมรพลัดถิ่นดีขึ้น

การมีชีวิตอยู่ในดินแดนต่างถิ่นของคนเขมรพลัดถิ่นมิได้เป็นไปอย่างราบรื่น ต้องอยู่ท่ามกลางการจัดการของรัฐไทยที่พยายามผลักดันให้คนเขมรพลัดถิ่นเป็น “คนอื่น” ที่ต่างจาก “คนไทย” ด้วยการเลือกปฏิบัติและจำกัดสิทธิอำนาจ การจัดการ สถานภาพจากรัฐไทยผ่าน “บัตรประจำตัว” ถูกนำมาใช้เป็นตัวแบ่งช่วงชั้นทางสังคม (social stratification) แยกคนเขมรพลัดถิ่นออกจากกัน คนเขมรพลัดถิ่นจึงมิใช่ กลุ่มก้อนเดียวกันและพยายามต่อสู้ดิ้นรนยกระดับสถานภาพทางสังคมของตนให้สูงขึ้น เพื่อให้สามารถอยู่ในดินแดนพักพิงอำเภอลองใหญ่ได้อย่างมั่นคง ด้วยการพยายามใช้ชีวิตกลมกลืนไปกับ “คนไทย” ในสังคม ไม่ว่าจะด้วยการรับวิถีปฏิบัติ ของผู้คนในสังคมมายึดถือปฏิบัติ การรับความเชื่อ ค่านิยม มายึดถือ แต่ในขณะที่ เดียวกันพวกเขา/เธอก็มิได้ทิ้งรากเหง้าของตน จิตสำนึกทางชาติพันธุ์ยังคงทำงาน ผ่านการยึดถือธรรมเนียมปฏิบัติเดิมของตน การสร้างความสัมพันธ์กับคนในประเทศ เขมร ดังนั้น คนเขมรพลัดถิ่นจึงยืนอยู่ระหว่าง “ความเป็นไทย” และ “ความเป็น เขมร” ที่มีอาจแยกตัดขาดออกจากกันได้

บรรณานุกรม

- จิรัฐภูมิ เสนาคำ. (2547). “แนวคิดคนพลัดถิ่นกับการศึกษาชาติพันธุ์” ใน **ว่าด้วย แนวทางการศึกษาชาติพันธุ์**, รวบรวมโดยศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร. หน้า 191-276. กรุงเทพฯ ฯ : ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร(องค์การมหาชน).
- ธิบัติ บัวคำศรี. (2547). **ประวัติศาสตร์กัมพูชา**. กรุงเทพฯ ฯ : เมืองโบราณ.
- บุญรัตน์ รั้วบริรักษ์. (2549). **นโยบายต่างประเทศไทยต่อเวียดนามนับจาก สมัยรัฐบาล พลเอกชาติชาย ชุณหะวัณ ถึงสมัยรัฐบาลพันตำรวจโท ทักษิณ ชินวัตร** (ค.ศ. 1988-2004 : 2531-2547). วิทยานิพนธ์ปริญญา รัฐศาสตรมหาบัณฑิต บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- รุ่งมณี เมฆโสภณ. (2551). **คนสองแผ่นดิน**. กรุงเทพฯ ฯ : บ้านพระอาทิตย์.

รัตน์า โตสกุล. (2552). “วัฒนธรรมข้ามพรมแดน เอื้อนเคยอยู่ อยู่เคยนอน
ต้องจรจำลา: ชาวลาวลี้ภัยในสหรัฐอเมริกา”. ใน สุวรรณา เกรียงไกรเพ็ชร์,
(บรรณาธิการ). ความไกลหลของวัฒนธรรมศึกษา ยกเคื่องเรื่อง
วัฒนธรรมศึกษา. (หน้า 178-351). กรุงเทพฯ ฯ : ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร
(องค์การมหาชน).

วรรณที รุ่งเรืองสภากุล. (2545). **สถานะบุคคลตามกฎหมายไทยของ
คนเชื้อชาติไทยจากเกาะกง**. วิทยานิพนธ์ปริญญานิติศาสตรมหาบัณฑิต
บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.

สุวัฒน์ กิขุนทด. (2541). **บนสายน้ำโขง : สารคดีบันทึกประวัติศาสตร์สังคม
ผ่านวิถีชีวิตของผู้คน**. นนทบุรี : อินโดไชน่าพับลิชชิง.

Vertovec, Steven. and Cohen, Robin.(Eds.). (1999). **Migration, Diaspora
and Transnationalism**. An Elgar Reference Collection. Cheltenham, UK,
and Northampton, MA, USA: Edward Elgar Publishing Limited.

วิกิพีเดีย สารานุกรมเสรี. (2009). **เกาะกง**. 3 ธันวาคม 2009, จาก [http://
th.wikipedia.org/wiki/](http://th.wikipedia.org/wiki/).

วิกิพีเดีย สารานุกรมเสรี. (2009). **บัตรอพยพ**. 21 กุมภาพันธ์ 2009, จาก [http://
www.tobethai.org/ autopage/show_page](http://www.tobethai.org/autopage/show_page).

สัมภาษณ์

ก่งคำ. (23 กรกฎาคม 2551). **สัมภาษณ์**. หมอชาวบ้าน ที่อยู่ในชุมชนป่าชายเลน.
ป่ากุง. (11 กุมภาพันธ์ 2552). **สัมภาษณ์**. ภรรยาของลุงจา อาชีพรับจ้างแกะกุง
ในท่าเรือที่อยู่ในชุมชนปลาใหญ่.

พีริน. (25 กันยายน 2551). **สัมภาษณ์**. ภรรยาของลุงไพ ประกอบอาชีพแม่ค้า
ขายปลา อาศัยอยู่ในชุมชนป่าชายเลน.

ยายแดง. (16 เมษายน 2552). **สัมภาษณ์**. ภรรยาของก่งคำ อาศัยอยู่ในชุมชน
ป่าชายเลน.

- ยายเตียว. (24 กันยายน 2551). **สัมภาษณ์.** เพื่อนบ้านยายแดง อาศัยอยู่ในชุมชนป่าชายเลน.
- ยายพัด. (11 มกราคม 2552). **สัมภาษณ์.** เพื่อนบ้านยายเตียว อาศัยอยู่ในชุมชนป่าชายเลน.
- ยายสุดา. (26 มีนาคม 2552). **สัมภาษณ์.** มารดาของลุงบุญและลุงไฟ อาศัยอยู่ในชุมชนป่าชายเลน.
- ลุงจา. (11 กุมภาพันธ์ 2552). **สัมภาษณ์.** รับจ้างขับเรือประมงให้กับเจ้าของท่าเรือที่อยู่ในชุมชนปลาใหญ่.
- ลุงดำ. (10 มีนาคม 2552). **สัมภาษณ์.** คนขับรถประจำทางระหว่างอำเภอเมืองตราดกับอำเภอคลองใหญ่.
- ลุงบุญ. (26 มีนาคม 2552). **สัมภาษณ์.** ลูกชายของยายสุดา ประกอบอาชีพประมง อาศัยอยู่ในชุมชนป่าชายเลน.
- ลุงปลา. (12 มกราคม 2552). **สัมภาษณ์.** เจ้าของเรือประมง ที่อยู่ในชุมชนปลาใหญ่.
- ลุงไฟ. (25 กันยายน 2551). **สัมภาษณ์.** ลูกชายของยายสุดา ประกอบอาชีพประมง อาศัยอยู่ในชุมชนป่าชายเลน.
- ลุงแมว. (8 มกราคม 2552). **สัมภาษณ์.** ลูกชายยายแดง ประกอบอาชีพประมง อาศัยอยู่ในชุมชนป่าชายเลน.
- ลุงสาย. (12 กุมภาพันธ์ 2552). **สัมภาษณ์.** ลูกจ้างในท่าเรือที่อยู่ในชุมชนปลาใหญ่.